

Για τη γλώσσα των δημοτικών τραγουδιών

από τον ΣΠΥΡΟ Α. ΜΟΣΧΟΝΑ

Παντελής Μπουκάλας, *Όταν το ρήμα γίνεται όνομα: Η «αγαπώ» και το σφρίγος της ποιητικής γλώσσας των δημοτικών* (Πιάνω γραφή να γράψω...: Δοκίμια για το δημοτικό τραγούδι – 1). Άγρα, Αθήνα 2016, σελ. 583

Σε δύο μέρη χωρίζεται χοντρικά η μελέτη αυτή του Παντελή Μπουκάλα για τη γλώσσα των δημοτικών τραγουδιών. Στο πρώτο μέρος («Το κοινοτικό γλωσσικό εργαστήριο») καταγράφονται ορισμένες γλωσσικές ιδιαιτερότητες της δημοτικής ποίησης. Στο δεύτερο μέρος («Τα ρήματα της αγάπης») αναπτύσσεται μία από αυτές, η «ουσιαστίκευση»¹ (ονοματοποίηση) του ρήματος *αγαπώ*. Για την Εισαγωγή θα μιλήσω στο τέλος.

Η γραμματική της δημοτικής ποίησης

Οι λεξικές και γραμματικές ιδιαιτερότητες παρουσιάζονται στο πρώτο μέρος σε δεκαοχτώ ενότητες (δεκαεννιά, αν συνυπολογίσουμε και μία παρέμβλητη για τη λόγια ποίηση). Μπορούν να χωριστούν σε τρεις κατηγορίες, ανάλογα με τα γλωσσικά φαινόμενα που καταγράφουν: Α. Φωνολογικά, Β. Λεξιλογικά, Γ. Μορφοσυντακτικά:

Α. Φωνολογικά

1. παρηχήσεις: *λειμονιά λεημόνησέ με* (σ. 181-184)

---

¹ Ο όρος είναι του Γ. Ν. Χατζιδάκι: Μπουκάλας, σ. 527 σημ. 584.

2. παρηχητικές δεισιδαιμονίες (παρετυμολογήσεις): Σπύρος – σπυρί, Συμεών – σημειωμένο, Μάης – μάγια, Χάρος – χαρά (σ. 184-192)
3. φθογγικοί συμβολισμοί: Ξέρεις τα πλάνη των πλανών, όπου πλανιέτ' αγάπη; (192-200)
4. εννιά – νοιάζομαι (στα Εκατόλογα) (σ. 200-205)

B. Λεξιλογικά

5. ιδιαίτερο λεξιλόγιο (ρήματα και ονόματα άπαξ): σεβνταλίζομαι, λιθαρώ, ξακουστώ, χαρεθώ (χαρεμένος), ηλιάζω, σιγαλώ, καθημερνιαζώ, ψεματίζω, σπλαχναγαπημένος, πολλόπαθος, ζωντοχωρισία, περιοριστής, γελεντζής, ξεμπερδευτής, γλεντής (σ. 131-154),
6. γιορταλλάζω (γιορταλλαμένος), καημίζομαι, χωμάτισα, ερωτεύω (σ. 154-163)
7. λεξικές επινοήσεις: βεργάω, λιανοβεργάω, βεργοκαλαμίζομαι, ανάβομαι (σ. 163-168),
8. πλησιαστικός, απολησμονιάρης, ξεχασού, ποθητός (=«ποθών») (σ. 168-173),
9. συνακοντά (σ. 173-174)
10. γυναικίζω, γυναικεύω, αγυναίκιστος (σ. 174-181)
11. λιμπά, λιμπίζομαι, ως συγγενικά της Λιβιδώς (σ. 229-233)

Γ. Μορφοσυντακτικά

12. νοηματική εξασθένιση του επιθήματος –θεν (από ανέκαθεν): από μικρόθεν, από μακρόθεν, πάντοθεν/ολούθε (=«από παντού») (σ. 109-122)
13. αλλαγές γένους: ο δέντρος, ο πεύκος, ο φθινόπωρος, ο κάστρος (σ. 122-126)
14. μετοχές σε –όντας/-ώντας για τύπους όχι μόνο της ενεργητικής αλλά και της μέσης ή αποθετικής (και διηγώντας τα να κλαις): παραπονιώντας, θυμώντας, κοιμώντας, φορτώντας, βρ(ο)υχιώντα(ς), δερνώντας (σ. 126-131)

15. «ανορθόδοξες γενικές»: του γαλάτου/γαλατιού, κλα(υ)μάτου, νημάτου, αναθεμάτου, πραγμάτου, μνημάτου, στομάτου,² του ηλιού, χειμωνιού, φαρμακιού, των μάνων, των αρχόντισσων, του Σούλιου, των Σουλιώτων, της Ελλάς (σ. 205-218),
16. η θάλασσα, της θαλάσσου (σ. 219-223)
17. διπλασιασμός του συγκριτικού («λαϊκός υπερσυγκριτικός»): ο πιο καλύτερος, το πλιο χειρότερον, το πιο ψηλότερο, λιοκαλύτερος, λιομικρότερος (σ. 237-255)
18. πλεοναστικά/εμφατικά: διπλοδίμουρος, καλιοκαλομοίρα (σ. 255-256), πάλε ματαπέρασα, πάλε ξανανιώνω, πάλε το ξανάπλυνε, όλα τα πάντα (σ. 256-265).

Μπορούμε εδώ να προσθέσουμε και ένα ακόμη μορφοσυντακτικό φαινόμενο από το δεύτερο μέρος του βιβλίου:

19. «το πάθος των συνθέτων»: τρεις σελίδες πιάνει ο κατάλογος μόνο των σύνθετων επιθέτων: αγγελοκαμωμένη [...] ασπροκωλοβολούσα (σ. 312-314).

Σ' όλες αυτές τις λεξικές και γραμματικές ιδιαιτερότητες ο Μπουκάλας αναφέρεται με τον όρο «παρεκκλίσεις» (σ. 122) ή «παρεκτροπές» (μέσα σε εισαγωγικά, σ. 106): η δημοτική ποίηση, γράφει,

λειτουργεί σαν ένα τεράστιο γλωσσικό εργαστήριο. Ένα δοκιμαστήριο νέων λέξεων, νέων λογοτεχνικών στρατηγημάτων, νέων λύσεων (ή προτάσεων) σε επίμονα γλωσσικά ζητήματα, νέων γραμματικών «παρεκτροπών» (σ. 106).

ο [...] λαϊκός ποιητής δημιουργεί και προωθεί τη γλώσσα «λαθεύοντας», επινοώντας, αναδημιουργώντας, προτείνοντας και επιβάλλοντας με τον καιρό και από χρήση σε χρήση (σ. 107).

---

² Για παρόμοιες γενικές στη λόγια ποίηση, βλ. Μπουκάλας, σ. 223-229, 233-237.

Οι συγγενείς όροι «παρέκκλιση», «παρεκτροπή», «λάθη» δεν έχουν νόημα για τη δημοτική γλώσσα, όπως, τηρουμένων των αναλογιών, δεν έχουν νόημα για τη γλώσσα των παιδιών. Και δεν έχουν νόημα διότι οι όροι αυτοί είναι αναχρονιστικοί. Μια γλωσσική χρήση κρίνεται ως παρεκκλίνουσα ή λανθασμένη σε σχέση με μια μεταγενέστερα διαμορφωμένη πρότυπη λόγια γλώσσα. Αν ο διπλασιασμός του συγκριτικού (*ο πιο καλύτερος*) στιγματίζεται πλέον ως λανθασμένος, αυτό οφείλεται στο ότι δεν επικράτησε στην πρότυπη γλώσσα – όσο διαδεδομένη και να είναι η χρήση του. Με τον καιρό, βέβαια, τα πρότυπα αλλάζουν. Οι πολυσύνθετοι σχηματισμοί δεν είναι πλέον ανεκτοί και εύκολα χαρακτηρίζονται «παλαιοδημοτικοί» οι σχετικοί νεολογισμοί του Νίκου Καζαντζάκη ή άλλων δημοτικιστών – παρόλη τη χρησιμότητά τους, λ.χ. ως λογότυπων που λύνουν μετρικά προβλήματα (όπως στη μετάφραση των ομηρικών επών από τους Καζαντζάκη-Κακριδή). Καμιά φορά οι αλλαγές στα γλωσσικά πρότυπα υπαγορεύονται από αλλαγές στα γούστα.

Η αγαπώ

Το δεύτερο μέρος («Τα ρήματα της αγάπης», αλλά ιδιαίτερα σ. 323 κ.ε.) καταπιάνεται μ' ένα δυσερμήνευτο μορφοσυντακτικό φαινόμενο, ελάχιστα μελετημένο, τη μετατροπή του ρήματος *αγαπώ* (και λίγων άλλων ακόμα) σε όνομα. Το φαινόμενο απαντά ήδη στο πρώτο δημοσιευμένο (το 1584) ελληνικό δημοτικό τραγούδι:

Ή δότε μου την αγαπώ, ή δότε μου την θέλω (σ. 323),

αλλά μαρτυρείται σ' ολόκληρη τη γεωγραφία της δημοτικής ποίησης (σ. 348-363).

Ένα ερώτημα που γεννάται είναι αν πρόκειται για αναφορική σύνταξη, όπως στη συγγενική δομή *την π' αγαπώ θεν' αγαπώ* (σαμιώτικο δίστιχο, σ. 523 σημ. 563), με εκφρασμένη την αναφορική αντωνυμία, ή αν πρόκειται για μετάπλαση (conversion) με μηδενική προσφυματομοίηση (zero affixation/derivation).

Ας σημειωθεί ότι σε γλώσσες που δεν είναι κλιτές, οι μεταπλάσεις είναι πολύ διαδεδομένο φαινόμενο· π.χ. στ' αγγλικά: *Google* → *to google* (O → P), *to cry* → *cry* (P → O), *lower* → *to lower* (Επιθ./Επιρ. → P) κ.ο.κ. Στα ελληνικά, μια κλιτή («διαχυτική») γλώσσα, οι περιπτώσεις μετατροπής χωρίς τη χρήση παραγωγικών προσφυμάτων θεωρούνται σπάνιες· π.χ., *αριστερός* → *αριστερός* (Επίθ. → O), ο πάνω *μαχαλάς* (Επίρ. → Επίθ.), τα συν και τα πλην (Πρόθ. → O), να βρω δικούς κι αδερφοχτούς (σ. 378) (Αντων. → O), με το πολύ πες πες πείστηκε να έρθει (P → O), κι αγάπα την κι αγάπα την, κανείς δεν το κατέχει (σ. 378) (ΡΦ → Επίρ.). Ο Μπουκάλας αποδεικνύει ότι η ονοματοποίηση του *αγαπώ* (ο, τον / η, την *αγαπώ*, P → O) κάθε άλλο παρά σπάνιο φαινόμενο είναι.

Η παραδοσιακή γραμματική αποδίδει αυτές τις χρήσεις στην υποτιθέμενη αναφορική ή ουσιαστικοποιό δύναμη του οριστικού άρθρου.³ Ο Μπουκάλας πάντως επιμένει ότι πρόκειται για μεταπλάσεις:

[Η] μεταλλαγή είναι ουσιαστικότερη και απαιτητικότερη: Το ρήμα γίνεται όνομα και δεν τρέπεται απλώς το οριστικό άρθρο σε αναφορική αντωνυμία (σ. 374):

το ρήμα έχει μετουσιωθεί σε όνομα» (σ. 375).

Την άποψή του ενισχύουν τύποι όπως: ο *αγαπό/ώς*, ο *αγαπάς*, η *Αγαπώ* (σαν βαφτιστικό), η *αγαπού*: σύνθετα όπως τον/την *πολυαγαπώ* / *πολλαγαπώ*, *πουλ' αγαπώ* – του *πολλαγαπού* / *πολλ' αγαπού*, *πολυαγαπέ* (κλητ.): ενώ λίγα ακόμη ρήματα ονοματοποιούνται με τον ίδιο τρόπο:

Ή δότε μου την αγαπώ, ή δότε μου την θέλω (σ. 323),

---

³ Ο Μπουκάλας, σ. 372-374, συζητά τις απόψεις του Αχιλλέα Τζάρτζανου και του Ιωάννη Προμπονά. Ο Κωνσταντίνος Ασώπιος μιλά για την «ουσιαστικοποιόν δύναμιν» του άρθρου: Μπουκάλας, σ. 388.

Κόρη, καλά 'ν ο αγαπάς κι έρχεται ο ανεμένεις (σ. 355),

Ηύρηκε το δεν ήθελεν, είδε τον δεν εθάρρει (από τον Ερωτόκριτο, σ. 369).

Ένα γραμματικό ευρετήριο

Ας μη νομιστεί ότι το βιβλίο του Παντελή Μπουκάλα είναι μια σχολαστική γραμματική μελέτη της δημοτικής ποίησης, όπως η διαστροφικά γλωσσολογική παρουσίασή μου ίσως αφήνει να εννοηθεί. Θα έλεγα ότι ο Μπουκάλας χρησιμοποιεί τα γραμματικά φαινόμενα ως ένα είδος ευρετηρίου για τα δημοτικά τραγούδια, που, με αφορμή μια γραμματική τους ιδιαιτερότητα, παρουσιάζονται ακέρια, σ' όλη την ομορφιά τους. Αν λάβουμε υπόψη ότι ο Μπουκάλας συμβουλευτήκε: 279 συλλογές, οιονεί συλλογές ή ανθολογίες, 9 περιοδικές εκδόσεις και 50 έργα λαογραφικού ή γενικότερου ενδιαφέροντος, έργα τα οποία δεν είναι ψηφιοποιημένα, μπορούμε ν' αντιληφθούμε το τεράστιο έργο της αναζήτησης, της σύγκρισης και του υπομνηματισμού, και μάλιστα όχι ανά λέξη αλλά ανά γραμματικό φαινόμενο. Πρόκειται για έργο που σχεδόν ξεπερνά τα μέτρα ενός ανθρώπου. 135 σελίδες καταλαμβάνουν οι 589 σημειώσεις του τόμου (1/4 περίπου του βιβλίου), χωρίς να λογαριάσουμε τις υποσελίδες σημειώσεις. Οι σημειώσεις στο τέλος του κειμένου συχνά αποτελούν αυτοτελή βιβλιογραφικά δοκίμια. Συχνές είναι οι παρεκβάσεις για να σχολιαστούν παράλληλα χωρία στη λόγια ποίηση, νεοελληνική, βυζαντινή και αρχαιοελληνική. Οι μεταφράσεις από τ' αρχαία ελληνικά είναι του ίδιου του Μπουκάλα. Προγραμματίζονται καμιά δεκαριά τόμοι ακόμα, για τουλάχιστον δεκαέξι διαφορετικά θέματα.

*

Ως Εισαγωγή αναπαράγεται ένα κείμενο («Το επίμονο θάμβος των δημοτικών τραγουδιών») πρωτοδημοσιευμένο στην *Καθημερινή* το 1992. Από τότε λοιπόν χρονολογείται το φιλολογικό ενδιαφέρον του Μπουκάλα. Η αγάπη του για τη δημοτική ποίηση κρατά βέβαια «από

την πρώτη ηλικία, του χωριού» (σ. 390). Η απόφασή του πάντως ν' ασχοληθεί συστηματικότερα με τα δημοτικά τραγούδια ανακοινώνεται, αν δεν κάνω λάθος, σε επιφυλλίδα στην *Καθημερινή* της 25/9/2011, οι περιστάσεις της οποίας εξακολουθούν να μας στοιχειώνουν. Θέλω να σημειώσω μόνο ότι η απόφασή του δεν ήταν να γράψει, αλλά να διαβάσει ή, όπως το λέει ο ίδιος, να γυρίσει στη γραφή μέσω της ανάγνωσης:

Ο δικός μου δρόμος, εδώ, τώρα, για να γυρίσω από τον τρόπο της παγωμένης αλαλίας ή της κραυγής στον κόσμο της γραφής, και μάλιστα της δημόσιας γραφής, είναι ο κόσμος της ανάγνωσης.

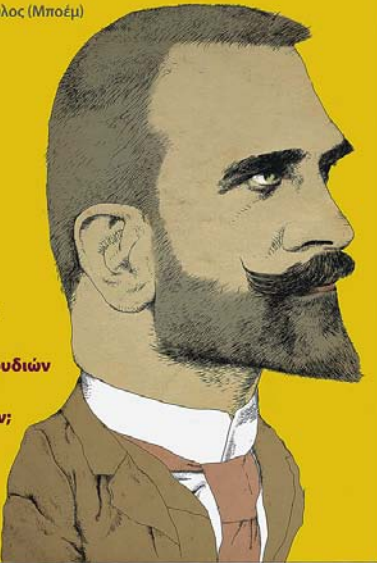
Μάρτιος 2017 • τρις 40 • τεύχος 82 • σελ. 56

The Athens Review

Αθηναϊκή Επιθεώρηση του Βιβλίου *of books*

ΜΙΧΑΗΛ ΜΗΤΣΑΚΗΣ

Λάμπρος Βαρελάς, Δημήτρης Δημηρούλης
Σωτήρης Τσέλικας, Δημήτρης Χατζόπουλος (Μποέμι)

Ο γάντζος
Δημήτρης Δημητριάδης

«Το υπέροχο πτώμα»
Πέτρος Μαρτινίδης

Γαμώ και δέρνω
Τζόαν Ακοτσέλα

Παρηγορείται το απαρηγόρητο;
Σταύρος Ζουμπουλάκης

Η γλώσσα των δημοτικών τραγουδιών
Σπύρος Α. Μοσχονάς

Διακρίσεις σε βάρος των ανδρών;
Στέργιος Κοφίνης

Οι άλλες 17 ώρες
Εφη Βαφειάδη

Ζία Ζανγκέ
Θάνος Μ. Βερέμης

Χάρης Βλαβιανός, Αλεξάνδρα Ιωαννίδου

Ζμπίγκνιεφ Χέρμπερτ

ISSN 1792-0914
9 771792 091002